

Holzbachová, Ivana

[Ossowska, Maria. Měšťanská morálka]

Studia philosophica. 2013, vol. 60, iss. 1, pp. 97-100

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127229>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a nakolik lze ve Francii zaznamenat úpadek, co znamená pokrok apod.

Cointetova kniha o Tainovi je poměrně rozsáhlá a prozrazuje hlubokou znalost Tainova díla. Jeho závěr o Tainově aktuálnosti lze asi rozšířit na Evropu jako takovou a svět, který se ocitl v nevypočítatelném pohybu. Mnozí z nás už sotva věří v absolutní determinismus nebo rozumnost zákonů vývoje společnosti. Zároveň ale těžko snášíjí představa chaosu, do něhož se možná řítíme. Sotva nás před ním zachrání Tainova řešení. Ostatně – měl nějaká řešení? Můžeme si však klást podobné otázky a možná k pokusu o odpověď na ně mohou pomoci mimo jiné i vědy, u jejichž zrodu Taine stál.

Ivana Holzbachová

Maria Ossowska, *Měšťanská morálka*, Praha: Academia 2012, 432 s., př. Svatava Navrátilová, závěrečná studie Miroslav Petrušek

Marie Ossowska patřila k významným polským sociologům a filozofům. V roce 1956 vydala knihu, která je předmětem této recenze. Ačkoli od jejího vydání uplynulo více než půlstoletí, její český překlad není pouze splaceným dluhem, ale také knihou, která má dodnes co říct nejenom etikům, ale i filozofům společnosti, společenským vědcům a historikům. Její kniha má dvanáct kapitol, které se dělí na další podkapitoly. Kromě předmluvy jsou to části I. Vstupní úvahy, II. Měšťanská morálka v defenzivě, III. Klasický model měšťanské morálky: Benjamin Franklin, IV. Šetrnost jako ctnost, V. Kupec a gentleman u Daniela Defoea, VI. Puritánské sekty a měšťanská morálka v moderním kapitalismu, VII. Závist jako charakteristický rys maloměšťanstva, VIII. Měšťanská morálka raného italského kapitalismu: Leon Battista Alberti, IX. Měšťanské katechismy v období Velké francouzské revoluce, X. Interference měšťanských a šlechtických vzorů v 19. století, XI. Společenské podmínky v metodologické reflexi, XII. Ohlédnutí za celou knihou.

Ve Vstupních úvahách se Ossowska zamýšlí nad strukturou své knihy a především

rozebírá pojmy „měšťanstvo“ a „maloměšťanstvo“. Pojmový rozbor nás bude provázet mnoha stránkami její práce. Ossowska se vždy snaží najít přesný význam pojmu a často jej konfrontuje s jeho významem užívaným u jiných autorů nebo v běžném jazyce. Nevyhýbá se ani exkurzům do krásné literatury a nutno uznat, že v práci jejího typu mají tyto exkurzy velmi dobrý účel.

Druhá kapitola je věnována postavení měšťanské morálky (Měšťanská morálka v defenzivě). Věnuje se zejména marxistickému rozboru měšťanstva a jeho morálky i šlechtickým útokům na ni a velmi ji zajímá útok Mladého Polska na měšťanskou morálku a jeho důvody. V této souvislosti je nutné zastavit se u vztahu Ossowské k marxismu. Autorka často používá jeho pojmy, což u ní není asi dáno jen dobovými poměry. Domnívám se, že tam, kde s marxisty souhlasí, je její souhlas upřímný a použití marxistických pojmů je v této práci zcela účelné – a nikoli účelové. Na druhé straně není její souhlas bezpodmínečný a Ossowska není ochotna přejímat marxistické pojetí slepě a bez výhrad, jak tomu bylo v téže době u nás v literatuře, která směla vycházet. Dvě podkapitoly věnované Mladému Polsku pak naznačují, že Ossowska jako Polka má velký zájem především o situaci ve své zemi, a proto také v závěru knihy rozebírá specifické podmínky, které pro rozvíjené své společnosti měli právě Poláci.

V následující kapitole se autorka kromě Franklinova životopisu a celkem podrobného popisu jeho učení zabývá rozvojem životního postoje založeného v pozdější době na jeho vzoru a uvádí opět příklady franklinismu v Polsku. Je nutné upravit, že Franklina si Ossowska nevybrala náhodně. Sledovala přitom stopu Maxe Webera. Kritický zájem o něj prochází ostatně celou její knihou, ačkoli to-muto mysliteli není věnována ani jediná podkapitola. Ossowska vychází zejména z jeho práce Protestantská etika a duch kapitalismu, kde Weber používá Franklina jako představitele kalvinistické morálky. Weberovy názory podrobuje Ossowska v knize kritice, přičemž se opírá i o jeho dobové kritiky, např. o Sombarta a Tawneyho.

Čtvrtá kapitola se jmenuje Šetrnost jako ctnost. Ossowska rozebírá různé formy šetr-

nosti k různým účelům. Poukazuje také na různá hodnocení šetnosti, a to od biblických a antických podob přes středověk až po měšťanskou kulturu a raný kapitalismus.

Kupec a gentleman u Daniela Defoea (V). Ačkoli každý z nás zná Defoea jako autora Robinsona Crusoe, jeho tvorba je mnohem obsáhlejší; zahrnuje např. i práce Dokonalý anglický gentleman a Rodinný rádce. Především z těchto tří knih Ossowska vychází. Srovnává jeho pojetí kupce a gentlemana s pojetím Savaryho a Franklina. Zde se objevuje nápadná skutečnost, a to, že v Anglii do sebe tyto kategorie mohou přecházet. Jak se však ukáže dále, s tímto faktem se lze setkat také v renesanční Florencii nebo později v 19. století v Evropě obecně.

Na to si ale musíme zatím počkat, protože šestá kapitola se jmenuje Puritánské sekty a měšťanská morálka v moderním kapitalismu. V ní se setkáme s rozbohem knihy Wenera Sombarta *Der Bourgeois*, k níž se Ossowska vyjadřuje značně kriticky, zvláště kvůli jeho víře v rasovou podmíněnost sklonů ke kapitalistickému chování, dále s analýzou typologických názorů Maxe Schelera, se Sprangerem a konečně s psychoanalytiky. V podkapitole věnované náboženskému činiteli při formování etosu moderního měšťana se objevuje rozbor již jmenované Weberovy práce, již a jejíž kritice je v podstatě věnována tato podkapitola celá.

V sedmé kapitole se probírá „závist jako charakteristický rys maloměšťanstva“. Ossowska zde připomíná, že závist je vyčítána maloměšťanstvu v podstatě všemi kritiky měšťanské morálky. Opírá se hlavně o knihu Swenda Ranulfa *Moral Indignation and Middle Class Psychology* (1938), na niž se odvolává i v dalším textu, nicméně i k ní se staví při jejím představování značně kriticky. Oceňuje však Ranulfovou metodologickou poctivost. Ranulf se ovšem nevěnoval jen závistí u moderního měšťanstva, ale napsal i dvousvazkovou práci týkající se závistí v antických Aténách (viz ostrakismus nebo odsouzení Sokrata). U té se Ossowska jenom zastavuje jako u velmi zajímavé knihy, nemůže se jí však věnovat podrobně, protože s jejím tématem souvisí jen volně. I tak jí však přinesla zajímavé podněty, např. otázku rozdílného charakteru

žen a mužů v souvislosti se závistivostí nebo problém závistí u proletariátu. Ossowska tvrdí, že u proletariátu se závist nevyskytuje.

Teprve u osmé kapitole se dostáváme k Leonu Battistovi Albertimu (1404 až 1472). Zde Ossowska vychází především z jeho *Traktátu o rodině*. Přitom je třeba podotknout, že v Albertiho době se rodinou ještě pořád myslela tzv. široká rodina a s ní spojené hospodářství. Ossowska se zabývá odlišnostmi mezi středověkým a Albertiho chápáním morálky. V souvislosti s pozdějším pojetím měšťanského života je důležité, že na rozdíl od Franklina, pro Albertiho není důležité, aby byl rozpočet „rodiny“ přebytkový a mohl být investován do dalšího rozvoje podnikání, nýbrž aby byl vyrovnaný. Nicméně i zde se zdůrazňuje pracovitost a dokonce se objevuje plánování času. Ossowska srovnává Albertiho nejenom s pozdějším, nýbrž také s antickým chápáním hospodaření. Upozorňuje také na to, že na rozdíl od Franklina Alberti posuzuje život z estetického hlediska.

V deváté kapitole se Ossowska zabývá „měšťanskými morálními katechismy v období Velké francouzské revoluce“, a to především na osobě přímého účastníka Francouzské revoluce C. F. Volneye (1757–1820), zejména na základě jeho práce *Ruiny čili úvahy o proměnách států* (1791) a *Přirozené právo čili katechismus francouzského občana* (1793). Ačkoli Volney nepatřil k největším radikálům, přesto se v jeho knihách objevuje silná kritika duchovních a šlechty. Morálka by měla být založena na „přirozeném zákoně“ chápáném značně fyzikalisticky. Zde jsou důležité pojmy sebelásky a utilitarismu, které byly rozvinuty v myšlenkách osvícenců a které Volney interpretuje v duchu Epikura. Proto se nemůžeme divit, že v souboru jeho ctností nalézáme na předním místě střidmost. Epikura však překračuje přehnanou roli rozumu, která vede až k citovému chladu. Ve srovnání Volneye a Franklina Ossowska, aniž jmenuje Webera, konstatuje, že morálka franklinovského typu nebyla spojena jen s protestantismem, ale mohla se objevit i v katolické Francii. Je to ovšem trochu v rozporu s tím, že i podle ní byl Volney spíš deista, ale možná se to vztahuje i k tomu, že Volneyho myšlení bylo přijímáno měšťany i v porevoluční Francii.

V desáté kapitole se konečně dostáváme do 19. století, pro které je podle Ossowské charakteristická interference měšťanských a šlechtických vzorů. Ossowska nepopírá, že šlechta byla pro (bohaté) měšťany přitažlivá i dříve (viz renesanční Itálie nebo Francie 17. století, a ve specifickém smyslu také Anglie). V 19. století je však tato tendence daleko silnější. Rozebírá situaci ve Francii, Anglii a Německu. Pokud jde o Francii, pomáhá si zejména odkazy na drama a krásnou literaturu (včetně literatury pro děti), v Anglii vyzdvihuje z dřívější doby u nás opomíjené Lockovo pojednání O výchově a Defoeova pojednání, v nichž se tvrdí, že gentlemana dělá především vzdělání a chování a ne urozený původ. Že toto pojetí přetrvalo i v 19. století, ilustruje Ossowska poměrně rozsáhle i na Galsworthyho Sáze rodu Forsytů. Upozorňuje však na to, že v tomto století zase šlechta přebírala některé zvyky měšťanů a píše zde dokonce o jakémisi snobismu *à rebours*. V Německu nachází autorka zaprvé rozdíly v chování měšťanů v hansovních městech a ostatních územích Německa; snahu měšťanů přiblížit se šlechtě ilustruje na románu *Buddenbrookovi* Th. Manna. Z druhé se zabývá zvláštním postavením junkerů.

Jedenáctá kapitola je nazvána Společenské podmínky v metodologické reflexi. Zde rozebírá především pojem zájmu. Ukazuje na nejasnosti v jeho pojetí, zejména na rozdíl mezi objektivním a subjektivním zájmem. Zabývá se pak zájmem jako prostředkem při poznávání společenských podmínek a ptá se, nakolik je pravdivá (marxistická – ale nejen marxistická) teze, že morálku společnosti diktují (v souladu se svým objektivním zájmem) ti, kdo jí vládnou. V této souvislosti se ptá, zda se totéž dá říci i o způsobu uměleckého vyjádření. V podstatě s citovanými tezemi souhlasí, ale – a to je pro Ossowskou velmi charakteristické – upozorňuje na to, že je nelze brát dogmaticky, protože společnost je příliš složitá na to, aby v ní mohly fungovat jednoznačné závislosti, a uvádí několik protipříkladů. V závěrečné podkapitole pak rozebírá metodologické problémy, které její výzkum doprovázely. Musela se především vyrovnat nejenom s problémem zájmu zvlášť, ale s otázkou psychologických přístupů a jejich oprávněnosti obecně.

Ohlédnutí za celou knihou je název příznačný pro poslední, dvanáctou kapitolu. V její první části se ještě vrací k metodologickým problémům, a to v souvislosti s problémem typ, kde se opět objevuje Max Weber, tentokrát se svým ideálním typem. Zdá se, že zde k němu Ossowska není tak přísná, i když se nějaké kritice, spojené zejména s chápáním vzniku ideálního typu nevyhne. Jsem ráda, že mi potvrdila můj názor, že Weberův ideální typ není pouhou badatelovou konstrukcí. „V tomto smyslu se v podobné situaci nachází i koncepce morálky, která v 19. století získává pojmenování měšťanská morálka *tout court*, i když je spojena speciálně s určitými fázemi dějin měšťanstva“ (s. 381). V následující podkapitole se setkáváme především se shrnutím toho, co bylo v knize napsáno a co sama Ossowska považuje za důležité.

Své stanovisko ke knize Marie Ossowské jsem vyjádřila už na začátku recenze. Považuji ji za pozoruhodné dílo nejenom z hlediska doby, v níž vyšla (i když je opět jen potvrzením různé situace v naší zemi a v Polsku),¹ ale také pro dobu současnou. Ossowska dokazuje, že i práce, která má blízko k marxismu, může přinášet velké hodnoty. Na to se u nás v devadesátých letech velice zapomínalo a překlad této práce je pouze malou splátkou dluhu, který z této doby máme. U Ossowské hodnotím nejenom velké znalosti, ale především vědomí složitosti společenské skutečnosti, a tedy i metodologické problematiky, s níž se musí každý badatel v této oblasti vyrovnávat.

K hodnotě knihy přispěla také její srozumitelnost, která se ovšem u děl, která Academia vydává v edici Galileo, dá očekávat. Nesmírně hodnotná je i závěrečná studie Miroslava Petruska „Maria Ossowska (1896–1974) – pozoruhodná kapitola z dějin středoevropské sociologie morálky“. Možná, že by bylo dokonce užitečné použít ji ne jako závěrečnou, ale jako

¹ Práce byla prezentována na vědeckém zasedání Lodžské vědecké společnosti v r. 1952, předmluva je datována 1956, překlad je podle vydání z roku 1985. Není tedy jasné, kdy a v jaké formě vyšla kniha poprvé v Polsku. Obávám se ale, že i v dobách „normalizace“ by u nás podobné dílo vycházelo velice těžko.

úvodní studii. Dílo Ossowské není u nás neoborníkům známé a seznámení s její dobou a osobností by pomohlo čtenáři její knihu lépe pochopit.

Tim se dostávám k tomu, co se mi na vydání už nelíbí. Je to zaprvé to, že ke knize je sice připojen jmenný a věcný rejstřík, ale ne už seznam literatury, na kterou se Ossowska odvolává. Vracet se po údají „tamtéž“ několik stran zpátky opravdu ke čtenářské pohodě nepřispívá. Z druhé vidím nedostatky v práci překladatelky a pravděpodobně i korektora. Přeložit téměř čtyřsetstránkový text je úctyhodné dílo. Nicméně přesto by se tam vedle menších opomenutí neměla dostat záměna „pária“ místo „paire“ (s. 286) a dvojný pojmenování (na téže s. 363) jednoho a téhož Platónova díla Ústava a Stát, přičemž první z nich je u nás daleko běžnější. Přehlédla-li to překladatelka, rozhodně to neměl přehlédnout korektor nebo recenzent.

Ani tyto menší nedostatky ovšem nemohou zpochybnit zásluhu nakladatelství Academia o vydání tohoto díla. Velmi zajímavé by bylo srovnání této knihy a analýz měšťanské morálky v době pozdější, jak se objevuje např. v práci D. Bella Kulturní rozpory kapitalismu (orig. 1976), a pokud možno ještě z konce 20. nebo počátku našeho století.

Ivana Holzbachová

Hayden White, *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno: Host 2011, 606 s.

S téměř čtyřicetiletým zpožděním vyšla v českém překladu kniha, která od roku 1973 významně ovlivňovala uvažování o tom, jak se píše historie. Hayden White, jeden z tvůrců tzv. lingvistického obratu, vyvolal svým dílem ostrou kritiku (např. někteří představitelé školy Annales nebo P. Burke), ale záhy měl i vlivné následovníky. Pokusil se o analýzu historiografie jako literárního žánru. Neodstoupil sice – lépe řečeno, v této knize ještě neodstoupil – od hlavního kritéria rozlišení mezi beletrií a historiografií, tj. od nutnosti držet se faktů ověřených celým sofistickým aparátem

aparátem historické kritiky, ale výklad těchto faktů podřídil pravidlům konstrukce literárního díla. V úvodu nazvaném příznačně Poetika historie nalezneme pojmové rozlišení úrovní konceptualizace historického díla. Kronika Whitea ještě příliš nezajímá: je pouhým záznamem, který v podstatě nemá začátek a konec. Změní-li se však v příběh, kde už jsou vyprávěné události jistým způsobem uspořádány, začne si historik klást různé otázky, co a proč se stalo, co z toho plyne a jaký to má smysl. Na tyto otázky lze odpovědět pomocí 1. konstrukce zápletky (může mít mody romance, satiry, komedie nebo tragédie), 2. argumentu (může mít formu formistickou, organistickou, mechanistickou a kontextualistickou) a 3. ideologické implikace (která může být anarchistická, radikální, konzervativní nebo liberální). Použitím různých kombinací těchto možností vzniká v historickém díle dialektické napětí: historik přistupuje k historickému poli jako gramatik k neznámému jazyku: „Jeho úkolem je vytvořit jazykový zápis se všemi lexikálními, gramatickými, syntaktickými a sémantickými rozměry, jímž charakterizuje pole a jeho součásti *dle vlastního výběru* (spíše než aby používal výrazy, jimiž je označují samy dokumenty), a tak připravuje jejich vysvětlení a reprezentaci, které nadto přinese ve svém vyprávění.“ (s. 51, kurzíva HW) Prekonceptuální jazykový zápis pak bude možné charakterizovat podle dominantního topologického modu, kterým je utvářen. Tyto mody jsou čtyři – metafora, metonymie, synekdocha a ironie – a dovolují charakterizovat předmět v různých druzích nepřímého nebo obrazového diskursu: metafora je reprezentativní (redukuje jeden jev na pouhý projev jevu druhého), metonymie redukcionistická (většinou jednoduchý kauzální výklad), synekdocha integrativní (bere v úvahu co neširší pole okolností a závislosti) a ironie negační (rozpoznala už problematickou povahu jazyka samotného). Toto pojmové pole, které jsem podala ve zkratce, pak používá White k charakterizaci dějinného vědomí v 19. století.

Jak píše ve velmi hezkém doslovu Petr Čornej, většina historiků a filozofů dějin četla z Whitea jen tento úvod. A to je škoda, protože za ním následuje téměř 500 stran textu, v němž White rozebírá, mnohde velice nápaditě, díla